

Nevropsykologer i strafferettspleien

Randi Rosenqvist

Psykiater, Oslo universitetssykehus og Ila fengsel og forvaringsanstalt

Hvordan vil fremtidens bruk av nevropsykologer i strafferetten skille seg fra dagens praksis? Rekruttering skjer ofte fra munn til munn, men Den rettsmedisinske kommisjon har opprettet et register over sakkyndige som er villige til å påta seg oppdrag.

I straffesaker har nevropsykologer blitt viktige sakkyndige i de siste 10 - 15 årene. Mens rettspsykiatri i mange år så å si kun ble utført av psykiatere, har vi heldigvis nå rekruttert noen dyktige nevropsykologer som sakkyndige. I straffesaker har psykologer primært vært nødvendige for å vurdere en lovbyters IQ, men kliniske psykologspesialister har også deltatt i den diagnostiske utredning av andre sider av utilregnelighetsbegrepet (strl. § 44), forhold av betydning for vurdering av behov for særreaksjon (strl. §§ 39, 39a og 39c) og de tilstandene som omfattes av strl. § 56 litra c, som kan gi redusert straff. Det henvises til Kirsten Rasmussens artikkel i dette nummeret.

I dag er det også behov for nevropsykologer i enkelte slike utredninger, og i fremtiden kan det nok bli enda mer behov for nevropsykologiske utredninger, også med andre mandater enn det tradisjonelle, som primært dreier seg om strafferettslig utilregnelighet. Det forutsetter at nevropsykologer ikke bare kan sitt fag, men også har en reflektert holdning til rollen som sakkyndig.

Dagens situasjon

Som kjent vil en person være strafferettslig utilregnelig dersom IQ er under ca. 55, jf. strl. § 44. Også høyere IQ, men under 75, kan gi strafferettslige konsekvenser, nedsatt straff, jf. strl. § 56 litra c. Tidligere har slike vurderinger vært gjort på «klinisk skjønn» eller på grunnlag av en WAIS utført av en skolepsykolog en gang for lenge siden. Dette har vist seg ikke å være betryggende.

Dersom en psykisk utviklingshemmet klart har en meget lav IQ, er det ikke strafferettslig nødvendig med en nevropsykologisk spesialistutredning, man kan klare seg med en WAIS/WISC eller annen adekvat utredning. Men der hvor IQ er i grenseland rundt utilregnelighet eller avspeiler en noe høyere, lettere psykisk utviklingshemning, vil nevropsykologisk utredning si mer om lovbyteren. Her vil også feilkildene ved WAIS/WISC-målinger være nokså store, og det vil være grunn til å supplere undersøkelsen med andre tester. Hvorvidt retten vil la § 44 eller § 56 komme til anvendelse, vil være avhengig av på hvilke områder lovbyteren har svekket funksjon. Personer som har en gjennomsnittsskåre på 54 eller 56, kan som andre mennesker være veldig ulike, og praksis tilsier at det må foretas en konkret vurdering av om slike lovbytere skal finnes utilregnelige eller ikke. Vedkommendes evne til abstrakt tenkning, evne til konsekvensanalyse og generelle tilpasning til samfunnet, må utredes og formidles til retten. Man kan ikke diskriminere juridisk kun med utgangspunkt i et tall.

Også i andre saker kan det være behov for nevropsykologer. Vi har straffesaker der lovbyteren hevder uklar bevissthet eller manglende forståelse for situasjonen. En nevropsykologisk utredning i tillegg til den psykiatriske vil kunne gi retten viktig informasjon når den skal vurdere «forsett» i straffesaken. Det er imidlertid viktig at verken psykiatere eller psykologer skal ta stilling til hva en lovbyter eventuelt har forstått av den påklagete handlingen, hva slags forsett han måtte ha hatt, men hva slags kognitiv svikt det kan være tale om.

Et klinisk eksempel gjaldt en person som hadde mottatt trygdeytelser urettmessig, og den sakkyndiges problemstilling var hvorvidt han generelt var i stand til å lese og forstå kompleks informasjon formidlet per brev. Den sakkyndige skulle ikke ta stilling til hvorvidt han hadde forstått den aktuelle informasjonen fra trygdevesenet. I Fritz Moen-saken ble rettspsykiatere bedt om å uttale seg om i hvilken grad den døde Moen hadde skjønt hva politietterforskere hadde spurt om (NOU 2007:7). De rettsoppnevnte sakkyndige tok stilling til dette på grunnlag av en generell vurdering av ham og sin egen opplevelse av å bli forstått. En systematisk utredning, både hørselsmessig og kognitivt, av hvordan han oppfattet kompliserte muntlige spørsmål, hadde gitt retten et bedre grunnlag for å vurdere politiforklaringen hans.

Utfordringer i fremtiden

Nevropsykologisk forståelse av hjernen kan i fremtiden utfordre de strafferettslige prinsipper vi har hatt i Norge i tusen år. Tradisjonelt har man ment at de som har vært klart psykotiske på handlingstiden, eller det som straffeloven kaller høygradig psykisk utviklingshemmet (IQ lavere enn ca 55), ikke kan ansees å være strafferettslig ansvarlige. Man har ment at disse personene ikke har hatt evne til å forstå sine straffbare handlinger og konsekvensene av dem.

Mange terapeuter har ment at dette er galt, og at disse lovbrysterne bør ansvarliggjøres i mange flere tilfeller. Det blir argumentert for «det psykologiske prinsipp», som tilsier at kun dersom lovbryster har mistet sin frie handlingsevne på grunn av imperative hallusinasjoner, andre massive vrangforestillinger om den straffbare handlingen, eller så høygradig psykisk utviklingshemning at man ikke forstår at handlingen er straffbar, så skal han finnes utilregnelig. Dersom dette prinsippet skulle bli en realitet i fremtiden, står vi overfor et stort, eksistensielt problem. Hvordan måles «den frie vilje», og hvordan kan man i ettertid finne ut hva vedkommende har tenkt og forstått om handlingen, på handlingstiden? Jeg mener dette er et farlig farvann å begi seg inn i. Psykologer som vil utrede dette i dag, mener jeg går ut over sin faglige kompetanse. Man beveger seg da inn på et komplisert strafferettslig begrep. Jeg ser imidlertid ikke bort fra at man i fremtiden vil få ny kunnskap som kan belyse slike temaer nærmere. Men forhåpentlig forblir en «ferdskriver» over hva vi tenker, rene science fiction.

Det kan tenkes at det viser seg at andre grupper enn de tradisjonelt utilregnelige har en enda mindre evne til å vurdere hvilke handlingsalternativer de har, og enda mindre evne til å foreta «frie valg». Vi vet i dag en del om personer med stor grad av impulsivitet og liten kontakt mellom følelser, kognisjon og handling. Når vi etter hvert får ytterligere kunnskap om slike personer, kan det muligens argumenteres for at deres valgmuligheter er minst like begrensede og skjebnebestemte som de psykotiskes. Kriminelles atferd kan da forklares ut fra hjerneorganiske forhold og ikke ut fra «dårlig moral». Hvordan dette eventuelt vil påvirke den strafferettslige teori, er uvisst.

Ulike roller for sakkyndige

En nevropsykolog kan bidra i straffesaker på flere måter. Man kan oppnevnes som rettspsykiatrisk sakkyndig av retten og avgi en erklæring sammen med en psykiater.

Det forutsettes da at man er habil som sakkyndig, det vil si at man ikke har kjennskap til den man utreder på forhånd. Det er ikke et angrep på den faglige integritet eller kompetanse når en psykolog eller psykiater ansees som inhabil ved vurdering av en tidligere pasient.

Oppnevnte instans, retten, har ofte ikke kjennskap til at saken kunne trenge en nevropsykologisk utredning. I slike saker vil det være de rettsoppnevnte psykiatriske sakkyndige som vil oppdage behovet. I slike tilfeller er det de rettsoppnevnte sakkyndige som definerer hva som behøves spesialutredet, og nevropsykologen står bare inne for den spesielle utredningen, man skal ikke besvare de sakkyndiges totale mandat.

En tredje rolle er at man ikke er rettsoppnevnt, men engasjert av en av partene. Det kan være at forsvareren vil ha en *second opinion* til de rettsoppnevnte sakkyndige eller få utredet problemstillinger som ligger utenfor de rettsoppnevnte sakkyndiges mandat. Dette kan være helt uproblematisk, men det er viktig at man også i slike saker er habil og objektiv og kjenner den rammen man skal arbeide innenfor. Man kan ikke se bort fra at enkelte rekvirenter ønsker en sakkyndig som har tendens til å konkludere i en viss retning. Dette er dessverre en ikke uvanlig problemstilling i sivile saker.

Det sakkyndige arbeidet

Dersom man blir rettsoppnevnt eller engasjert av en part, skal man få et skriftlig mandat og umiddelbart sende kopi av den ferdige erklæringen til Den rettsmedisinske kommisjon til behandling, jf. strl. § 147. Kommisjonen foretar en ekstern kvalitetssikring før hovedforhandling. Dette innebærer at tre, av og til to, medlemmer av kommisjonens psykiatriske gruppe leser erklæringen og ser om den er internt konsistent. Dersom det trekkes konklusjoner som ikke er underbygget i erklæringen, vil kommisjonen påpeke det. Kommisjonen vil også påpeke det dersom den sakkyndige besvarer mandatets juridiske spørsmål på en måte som tyder på at den sakkyndige ikke har forstått de juridiske begrepene. Kommisjonen er i de senere år blitt styrket med to nevropsykologer som tilsier at vi føler oss kompetente i vurdering av nevropsykologi, ikke bare i klassisk rettspsykiatri. Man kan oppleve kommisjonens bemerkninger som sur kritikk, men man kan også se at det er en hjelp til å presentere en så riktig som mulig utredning for retten.

En erklæring må alltid innlede med hvem som er oppnevnte instans, hva mandatet er, og hvilke opplysninger som er mottatt av oppdragsgiver. Den sakkyndige må beskrive sin kontakt med den som observeres, og hvilke opplysninger som kommer frem anamnestic, og hvilke tester som er utført. Når den sakkyndige skriver sin rapport, må de ulike testene som er brukt, beskrives på en enkel måte. Man bør si noe om hvordan testen er bygget opp, hva den antas å måle, og helst hvor lenge den har vært i bruk. Man må oppgi feilkilder. På grunnlag av alle opplysninger i saken og de samlede funn, må mandatet diskuteres og besvares punktvis. Man må ikke trekke konklusjoner utover det testen er ment å vurdere. En psykolog konkluderte ut fra en lav lyveskår på en test at vedkommende generelt var troverdig, også i den aktuelle straffesaken. Dette er helt uakseptabelt.

Det er viktig å huske på at i retten er det de juridiske dommerne, men ikke minst legdommerne, som skal forstå rapporten. Det er en utfordring å skrive nevropsykologiske rapporter som kan forstås av menigmann, men som likevel inneholder de nødvendige faglige presisjoner.

Utfordringer for nevropsykologer

Det å bruke sitt fag i en annen setting enn man er vant til, krever en viss omstilling. Det viktigste for en nevropsykolog i strafferetten er å være seg bevisst at man befinner seg på juristenes banehalvdel. Domstolen trenger sakkyndige som de kan forstå. Det kan være den største utfordringen å lære seg å formulere funn på en måte som blir forstått av jurister og legdommere som aldri har hørt om standarddeviasjon eller hippocampus. Man må huske på at de fleste dommere er legdommere,

i tingretten er to av tre legdommere, i lagmannsretten skal skyldspørsmålet avgjøres av en jury, eventuelt en stor meddomsrett, som helst bør forstå bevisføringen.

En annen viktig utfordring er å gjenkjenne de juridiske uttrykk og vite hvor man skal lete etter de juridiske definisjoner. I straffeloven § 44 (utilregnelighetsregelen) står det at den som er psykotisk på handlingstiden, ikke skal straffes. Man må da vite at «psykotisk, jf. strl. § 44», ikke er identisk med «psykotisk, jf. ICD-10». Denne rettspsykiatriske teori finner man best omtalt i lovens forarbeider (NOU 1990:5) eventuelt i en rettspsykiatrisk eller juridisk lærebok (Rosenqvist & Rasmussen, 2004; Høyer & Dalgard, 2002; Andenæs 2004). Også begrepene «bevisstløshet» og «høygradig psykisk utviklingshemning» har juridiske definisjoner.

Man må også være klar over juristenes beviskrav. Dersom en person skal kunne dømmes, må det ikke være «rimelig tvil» om at han har gjort det og har skyldene. Hvordan man måler «rimelig tvil», er helt uklart. Retten foretar en vurdering av de samlede bevis i saken, og deres samlede vurdering er ikke basert på vitenskapelige analyser. Derfor kan det være tvil rundt et rettsmedisinsk eller nevropsykologisk bevis, men sett i sammenheng med andre bevis i saken kan retten komme til at det ikke var rimelig grunn til tvil. I Torgersen-saken (Kommissjonen for gjenopptagelse av straffesaker, 2006) vurderte retten samlet mer enn 70 bevis, og kom til felle dom. De rettsmedisinske bevisene har nok i ettertid vist seg svakere enn det man mente på 1950-tallet, men det at et bevis er mer usikkert, tilsier ikke nødvendigvis at totalvurderingen var gal. Sakkyndige anbefales sterkt å unngå begreper som «sannsynlighetsovervekt» eller «rimelig tvil», men overlate dette til rettens aktører. Sakkyndige bør også merke seg at sannsynlighetsberegninger som ikke blir forstått, kan villede vel så mye som veilede retten.

Rettsvesenet er avhengig av sakkyndige som kan bidra med gode utredninger. Jeg håper nevropsykologer vil ønske å delta i dette arbeidet, og sette seg inn i den juridiske litteratur som er nødvendig for å gjøre en så god jobb som mulig.

Rekruttering skjer dessverre ofte fra munn til munn, men Den rettsmedisinske kommisjon har opprettet et register over sakkyndige som er villige til å påta seg slike oppdrag som domstoler og saken parter kan få tilgang til, se www.justissekretariatene.no. Her ligger det også ulik informasjon som det er nyttig for sakkyndige å kjenne til.

Randi Rosenqvist
Den rettsmedisinske kommisjon
Postboks 8027 Dep
0030 Oslo
E-post randi.rosenqvist@justissekretariatene.no

Referanser

- Andenæs, J. (2004). *Alminnelig strafferett*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Høyer, G., & Dalgard, O. S. (2002). *Lærebok i rettspsykiatri*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Rosenqvist, R., & Rasmussen, K. (2004). *Rettspsykiatri i praksis*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Norges offentlige utredninger (1990:5). *Strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjonsregler*. Oslo: Statens forvaltningstjeneste.

Norges offentlige utredninger (2007:7). *Fritz Moen og norsk strafferettspleie*. Oslo: Statens forvaltningstjeneste.

Kommisjonen for gjenopptagelse av straffesaker (2006). *Sak 2004-00071 Fredrik Ludvig Fasting Torgersen mot Den offentlige påtalemyndighet*.

